

ביאורים

לאחר שראינו אתמול שלושה ענייני אמונה יסודיים העולים מתוך שלשת העיקרים אותם מנה לעיל, ממשיך רבי יוסף אלבו לפרט לנו שלשה ענייני אמונה נוספים.

העניין הרביעי הוא האמונה בכך שדי בעשיית מצוה אחת ממצוות ה', כדי לזכות לעולם הבא. לעיתים ישנה נטיה לחשוב שעל מנת לזכות בחיי העולם הבא יש לקיים את כל המצוות. לפי תפיסה זו המצוות רק מרחיקות את האדם מהשלימות, ומבחינתו, מוטב היה שלא היה מצווה בהן כלל.

כיוון שחז"ל לימדונו שהתורה והמצוות נתנו לנו כדי לזכות ולרומם אותנו, אנו יודעים שכל מצוה ומצוה שהאדם עושה, הרי היא מזכה אותו בעולם הבא, ואפילו אם אינו עושה את כל המצוות. עניין זה יבואר בהרחבה בהמשך הספר [מאמר שלישי פרק כט].

העניין החמישי הוא האמונה בתחיית המתים. בביאור מושג זה נחלקו האמוראים בגמרא [תענית ז, א], האם תחיית המתים תהיה לכל עם ישראל או רק לצדיקים. מחלוקת אמוראים זו מולידה שתי הבנות שונות בעצם הבנת העניין. לפי ההבנה שתחיית המתים היא לצדיקים בלבד, האמונה בה מתפרטת מתוך האמונה בשרוש של 'האמונה במציאות ה', משום שמשמעותה - אמונה בניסים להם זוכים הצדיקים החוסים תחת כנפי השכינה. לפי השיטה שתחיית המתים תהיה לעם כולו הרי שאמונה זו מתפרטת מתוך השורש של שכר ועונש, שהוא שכר ועונש לכלל כולו.

העניין השישי הוא האמונה בביאת המשיח, המתפרט גם הוא מהאמונה בשכר ועונש, ובו יאריך רבי יוסף אלבו במאמר רביעי [פרק מב].

הרחבות

• ריבוי המצוות

לפיכך הרבה להם תורה ומצוות. רבי יוסף אלבו מבאר שאדם המקיים אפילו מצוה אחת כראוי - קונה בכך את העולם הבא שלו. הרי אם דווקא על ידי קיום כל המצוות אדם היה זוכה לשלמותו, כמעט ולא היה אדם מישראל שהיה זוכה לכך, ונמצא שריבוי המצוות הרחיק את ישראל מהעולם הבא.

הרמב"ם כותב דברים דומים: "מעיקרי האמונה בתורה כי כשיקיים אדם מצוה מן תרי"ג מצוות כראוי וכהוגן, ולא שיתף עם כוונתה מכוונות העולם, אלא שיעשה אותה מאהבה כמו שביארתי לך, הנה זכה לחיי עולם. ועל זה אמר רבי חנניא כי המצוות בהיותם הרבה, אי אפשר שלא יעשה האדם בחייו אחת מהנה על מתכונתה ועל שלימותה. ובעשיית אותה המצוה תחיה נפשו באותו מעשה" [פירוש המשנה מכות ג, טז].

המהר"ל דוחה את שיטתם של הרמב"ם ורבי יוסף אלבו בפירוש המאמר, ומבאר באופן אחר: "כי מה שישאלם הם מוכנים אל התורה, היא מדרגה בפני עצמה. כי מפני שהם מוכנים אל תורה, כמו שהתבאר למעלה, ואינם כמו שאר אומות עכו"ם שאין מוכנים לתורה. ואם נתן להם מעט מצוות, לא היה הזכות שלהם כל כך כמו שיש להם זכות במה שיש להם תורה שיש בה מצוות הרבה, ומוכנים אל הרבה מצוות" [תפארת ישראל ה]. לפי המהר"ל, ריבוי המצוות מעיד על מהות פנימית מיוחדת שקיימת דווקא בישראל. המצוות הרבות שניתנו לישראל מתאימים למהות זו ומקריבים אותנו לה' יתברך, ולכן הן נחשבות כזכות'.

השלמות מושגת במצווה אחת מתורת משה

והרביעית היא האמונה בשהשלמות האנושי ישג במצוה אחת ממצוות תורת משה; שאם-לא-כן, תהיה תורת משה מרחקת את האדם מהשגת השלמות האנושי, אשר פנו אותה רז"ל ב"חיי העולם-הבא" [אבות ב, ז]. וזה, כי אחר שעל-ידי תורת בני-נח היו האנשים משיגים מדרגה-מה ממצוות העולם-הבא, כאמרום ז"ל: חסידי אמות העולם יש להם חלק לעולם-הבא [סנהדרין קה.] - רצונם לומר: המקימים שבע מצוות בני-נח יש להם חלק לעולם-הבא. ואם היה צריך כל בעל תורת משה כל רבוי המצוות שבאו בה כדי להקנותו מדרגה ממצוות חיי העולם-הבא - היתה תורת משה מרחקת את האדם מקניית השלמות יותר ממה שהיתה מקרבת אותו. וזה הפך מה שפנו מפנה, כאמרום ז"ל: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות* [מכות פ"ג מט"ז]. ולזה מה שיראה - שתהיה האמונה הזאת שרש פרטי לתורת משה, כמו שבבאר בפרק עשרים-ותשעה מהמאמר השלישי, בעזרת ה'.

תחיית המתים

והחמישית היא אמונת תחיית המתים. וזאת התחיה, יש מרבתינו [ראה מאמר ד, פל"ה] שאומרים שאינה אלא לצדיקים גמורים בלבד. ואחר שאינה מדרגת שכר מיעדת לכלל האנשים, כי אי-אפשר לכלל האנשים להיות צדיקים גמורים, יהיה הכופר בה כפופ באחד מן הנסים הגדולים הנעשים לצדיקים, הנכנסים תחת היכלת; ויהיה ענף מסתעף מן העקר הראשון. ואם התחיה היא כוללת, כדעת קצת-החכמים, יהיה הכופר בה כופר בחלק מן השכר והענף המיעד לכלל האנשים או לכלל האמה; ויהיה ענף מסתעף מן העקר השלישי. אבל אינה עקר ולא שרש לא לתורה אלהית בכלל ולא לתורת משה בפרט, לפי שכבר יציר מציאותן זולתה. כי אחר שהמאמין יודה בשכר-והענף בכלל, הן גופי ובעולם-הזה, או רוחני ובעולם-הבא - אין הכופר בה כופר בשרש ולא בעקר מתורת משה. ואולם היא אמונה מקבלת באמה - יחייב להאמינה כל בעל תורת משה, כמו שיתבאר במאמר הרביעי [שם], בעזרת ה'.

ביאת המשיח

וכן אמונת ביאת המשיח, על-זה הדרך היא, כי הוא ענף מסתעף מן העקר השלישי שהוא "השכר והענף", והיא אמונה מקבלת באמה, ראוי שאמינה כל בעל תורת משה, כמו שיתבאר במאמר הרביעי [פמ"ב], בעזרת ה'. ואולם אינו שרש ולא עקר לתורת משה, כי כבר תציר תורת משה, עקריה ושרשיה, זולתה.

ביאורים

לאחר שלמדנו בימים הקודמים את ששת הדברים, שאף שאינם כלולים בעיקרים או בשורשים, חובה על כל מאמיני תורת משה להאמין בהם, עולה השאלה מהו היסוד המייחד אותם? כפי שאנו יודעים, תורתנו הקדושה מלאה במצוות ובעניינים בהם ראוי להאמין, ולכן יש להבין מדוע נבחרו עניינים אלו באופן מיוחד.

מתוך מצוות התורה נלמדים עוד ענייני אמונה רבים. כיוון שעניינים אלו נגזרים מתוך מצוות פרטיות, לכן לא נמנו באופן מיוחד.

כדוגמה למצוה ממנה נלמד עניין יסודי באמונה, מביא רבי יוסף אלבו את האמונה בכך שה' שומע את התפילות, הנגזרת ממצוות התפילה.

עניינים אלו הנלמדים ממצוות פרטיות, יחד עם האמונה בכל סיפורי התורה, כדוגמת האמונה בקריעת ים סוף ושאר הניסים, מוכרחים אף הם, והם נלמדים מתוך העיקר של אמונה בתורה מן השמים.

לעומתן, ששת העניינים שלמדנו בימים האחרונים אינם נובעים מתוך לימוד של אחת ממצוות התורה, אלא הם מגיעים מתוך מסורת וקבלה העוברת באומה מדורי דורות. על ידי מסורות אלו התבססה בעם ישראל צורת הקיום והאמונה של התורה כולה, והכופר באחת מכל המצוות הללו אמנם אינו נקרא "כופר" כיוון שהוא מאמין בעיקרי האמונה, אך הוא נקרא "מין", כיוון שכפירתו בהם מוציאה אותו מכלל מאמיני תורת משה והוא נחשב כמי שיצר לעצמו אמונה מסוג אחר.

יש להוסיף, שאמונות אלה משפיעות על קיום התורה כולו:

א. האמונה בחידוש העולם, מלבד ההכרה שהבורא אינו מוגבל, מלמדת אותנו שלעולם יש מטרה ויעד. כאשר העולם נוצר מתוך בחירה מוחלטת של הבורא, ולא מאחר שהוא היה מאז ומקדם, דבר זה מעיד שישנה מגמה לעולם שלמענה בחר הקדוש ברוך הוא לברוא את העולם.

ב. האמונה בנבואת משה, נצחיות התורה והשכר הרוחני לעולם הבא שאנו זוכים לו ואפילו ממצוה אחת, נותן משמעות ערכית ונצחית לקיום תורה ומצוות. אמונה בעניינים אלה יוצרת בנו יחס מרוגם ומשמעותי לחיי תורה.

ג. האמונה בתחיית המתים וביאת המשיח מפיחה את התקווה שהעולם יהיה טוב יותר, ונותנת את הכוח להתמודד גם במצבים קשים ומייאשים. היא אף מחברת את ההווה על העתיד, בידוענו שכל מעשה מוביל ומקרב אותנו אל הגאולה השלמה.

הרחבות

• האם יש מצוה להתפלל

ראוי להאמין שהשם יתברך שומע תפלת הצועקים לפניו... וכיצא באלו האמונות התלויות במצוות מיוחדות. רבי יוסף אלבו מתייחס לאמונה כי התפילה נשמעת וכי היא פועלת את פעולתה פמצינה. מקור דברים אלו הוא ככל הנראה במכילתא דרבי שמעון, שם למדו: "ועבדתם את ה' אלוהיכם: איזוהי עבודה שלבלב? הוי אומר זו תפילה" [שמות כג, כה].

ואכן, בעקבות דרשה זו, הרמב"ם מונה את התפילה כמצוה: "מצוה החמישית - שנצטוונו בעבודתו... ואף על פי שמצוה זו מן המצוות הכוללות, כלומר, שאינן נמנות, כמו שבארנו בעיקר הריבועי, יש בו גם כן פרט והוא מצוה בתפילה" [ספר המצוות, עשין ה]. התפילה המעשית היא חלק מעבודת השם בה נצטוונו, ולכן היא נחשבת כמצוה.

הרמב"ן חולק על הרמב"ם. לדעתו התפילה אינה מצוה (וממילא היא אינה חובה). התפילה אמורה להיות אותנטית ולבטא את הצורך של האדם להתקרב אל ה': "אלא ודאי כל עניין התפלה אינו חובה כלל, אבל הוא ממידות חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו" [השגות לספר המצוות, עשין ה].

אמנם, אף שהרמב"ן ממאן לקבל את התפילה המעשית כמצוה, בסוף דבריו הוא כותב שאפשר לראות בתפילה מצוה אחרת - המצוה להאמין בכוחה של התפילה: "ואם אולי יהיה מדרשם בתפילה עיקר מהתורה, נמנה אותו במניינו של הרב, ונאמר שהיא מצוה לעת הצרות, שנאמין שהוא יתברך ויתעלה שומע תפלה והוא המציל מן הצרות בתפילה וזעקה" [שם]. יש לציין שניתן למצוא גם הדרכה מעשית - להתפלל בשעת צרה.

ולא מנינו בכלל האמונות הללו האמונות הנתלות במצוות פרטיות, כמו: התשובה והתפלה וזולתן, ולומר שראוי להאמין שהש"י שומע תפלת הצועקים לפניו, וכן שהוא מקבל בתשובה לשבים אליו, וכיצא באלו האמונות התלויות במצוות מיוחדות - לפי שאין ראוי למנות שום-מצוה באמונה יותר מזולתה. גם לא מנינו אמונת היות השכינה שורה בישראל, והיות האש יורדת מן השמים על מזבח העולה, והיות הכהן נענה באורים-ותמים, וכיצא-בהן - לפי שאלו נכללות באמונת הנסים והנפלאות שהיו בתורה בכלל, ואין ראוי למנות אלו יותר משאר הנסים, כאמונת בקיעת ים סוף, או פתיחת פי הארץ לבלע את קרח ועדתו, ושנכנסו חיים שאולה, ולהורות על הפלגת הנס - שסתמה הארץ את פיה עליהם, כמו שאמר הכתוב: "ותכס עליהם הארץ" [במדבר טז, לג], שלא כדרך הבקיעה הנעשית על-ידי הרעש שהיא נשארת בקועה תמיד; פי כל-זה וכיצא-בו בכלל האמונה בתורה ובכל הנסים המספרים בה.

ואולם השש-אמונות שזכרנו, אכן מנינו אותן להיותן אמונות מקבלות באמה, מיוחדות לקיום עקרי התורה ושרשיה תמיד. וקיום התורה בכל זמן תלוי בהן, אף-על-פי שאין שרשים אליה, פי כבר יציר מציאותה זולתן, כמו שבארנו. והכופר בהן יקרא "מין", אף-על-פי שאינו כופר בתורה, ואין לו חלק לעולם-הבא.

קיום התורה
תלוי בשש
אמונות אלו

נענה באורים-ותמים - ה' עונה לו דרך חושן המשפט של הכהן הגדול, שבה מצויים האורים והתומים. שאולה - לשאל. הרעש - רעידת אדמה.

ביאורים

בעולמנו, כל אדם חי עם מוסכמות מסוימות, הן כאלה שקיבל מהוריו, והן כאלה שרכש בצעירותו. ישנן מוסכמות בסיסיות שאין מקום לחלוק עליהן, כגון דרכי הקיום הבסיסיים של האדם: אוכל, שינה וכדומה, וישנן אחרות שנתנונות לדין, ושאינן נחלת הכלל כולו, כמו מנהגים ונימוסים מסוימים, או אמונות שונות.

רבי יוסף אלבו מציב לפנינו שאלה יסודית. האם כל אדם ששייך לדת מסוימת, יכול או אפילו חייב לבדוק את אמונתם של עיקרי הדת שלו? האם על כל אחד לברר האם דתו מתאימה לעיקרים הנצרכים לדת כדי שתחשב כדת אלוהית וממילא לבדוק את הדתות האחרות ואמיתותן ביחס לדת שלו, או שעליו להישאר באמונה התמימה בדת שכעת הוא חלק ממנה?

הוא מסביר שבשאלה זו קיים מלכוד: אם נלך בדרך המתירה או המחייבת את חקירת הדתות האחרות נמצא שיש בכוחו של כל אדם לברר האם האמונה בה הוא מחזיק היא אמיתית ונכונה, ואם-כן יש פגם וחיסרון באמונה שלו, שהרי היא זקוקה למבחן. נוסף על כך, גם אם האדם חקר וגילה שדת אחרת אמיתית יותר ועבר להיות שייך אליה, עדיין אמונתו חסרה, שהרי ייתכן שישנה דת אחרת אמיתית יותר שקיימת במקום אחר, והוא טרם הספיק לבדוקה או שכלל לא שמע על קיומה.

מצד שני, אם נלך בדרך האוסרת לחקור דתות אחרות, ייתכן שאדם יהיה שייך לדת שכולה טעות, ולא תהיה לו כל דרך להכיר בטעותו ולהחליפה באחרת. מסקנה זו ביחס לדרך השנייה מביאה אותנו לאחת משתי האפשרויות: האפשרות הראשונה היא שהמחזיק בדתו יקבל שכר כאילו היא אמיתית ולא יענש על כך שהחזיק בדת שאינה אמיתית. דבר זה אינו מסתדר עם ההיגיון, שהרי לא ייתכן להשלים עם זה שאנו מתייחסים בשווה לאלו שהלכו בדרך האמת עם אלו שהלכו בדרך שקרית הסותרת את דרך האמת. האפשרות השנייה היא שהאדם לא יקבל שכר על מאמציו ללכת לפי ציווי הדת השקרית, ויענש על שהלך כנגד האמת, אולם אז הדבר לא צודק, שהרי לא ייתכן למנוע שכר ולהעניש אדם שלא הייתה לו כל אפשרות אחרת.

הרחבות

• אמונה וחקירה

האם הרשות נתונה בידו לבחור הדת שיראה לו יותר אמיתית. רבי יוסף אלבו מציג פה ספק גדול (אותו הוא יפשוט בהמשך): אם לאחר החקירה, דת או תפיסה מסוימת נראית לי עדיפה - האם מותר לי להאמין בה? ואם לא - אולי עדיף בכלל להאמין באמונה פשוטה?

גם רבנו סעדיה גאון דן ביחס בין החקירה לאמונה הפשוטה: "ואם יאמר אומר איך נשים עלינו לדין העיון בידיעות ודקדוקים עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השיעור ויתיישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה ומביא אל האפיקורסות? נאמר כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם... ואם יאמר אומר הנה חכמי ישראל הזהירו מזה... כאומרים "כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה? מה למטה? מה לפניו? מה לאחור?" [חגיגה יא]. נאמר ונעזר באלהים, כי העיון האמתי לא יתכן שימנעוהו ממנו, ויוצרונו כבר ציווה בו עם ההגדה הנאמנת (במקביל לאמונה במסורת)... [האמונות והדעות, הקדמה]. לפי הרס"ג לא ייתכן שריבונו של עולם ימנע מאיתנו להבין את עולמו בעזרת השכל, לכן עלינו לחקור ולהבין עד היכן שהוא מגיע. יחד עם זאת, עלינו להכיר במגבלות השכל ובחלקיות ההבנה שלו. מתוך תפיסה כזו ניתן לחקור ויחד עם זאת לשמור על האמונה והמסורת.

פרק עשרים וארבעה

וראוי שנעיר בְּכָאן על סֶפֶק אַחַד, אֶפְשָׁר שִׁסְפֵּק על הָאֲמוּנָה הַנוֹפֶלֶת בְּדַתוֹ, וְהוּא זֶה: אִם הַבַּעַל-דָּת, מִצַּד-הַיְהוּדוֹת בַּעַל-דָּת, רָשָׁא אִם מַחֲבִיב לְחַקֵּר על עֲקָרֵי דָתוֹ וְאֲמוּנָתוֹ אִם הֵם אֲמִתִּיִּים וּמִסְכָּמִיִּים לְמַה שֶׁהִנַּחְנוּ מֵעֲקָרֵי הַדָּת הָאֱלֹהִית אִם לֹא, וְאִם הוּא רָשָׁא לְחַקֵּר: הָאִם הַרְשׁוֹת נְתוּנָה בְיָדוֹ לְבַחֵר הַדָּת שִׁירָאָה לוֹ יוֹתֵר אֲמִתִּית* מְזוּלָתָהּ, אִם לֹא? וְהִנֵּה יִתְחַיְבוּ לְשַׁנֵּי חֻלְקֵי הַסּוּתֵרוֹ הַרְחֻקוֹת עֲצוּמוֹת.

ראשונה - שְׂאָם נֹאמֵר שֶׁהַבַּעַל-דָּת מַחֲבִיב לְחַקֵּר על עֲקָרֵי דָתוֹ אוֹ רָשָׁא לְהַבְחִין בֵּין עֲקָרֵי דָתוֹ וּבֵין עֲקָרֵי דַת אַחֲרָת, יִתְחַיֵּב שְׂלֵא יְהִיָּה שׁוּם-בַּעַל-דָּת קָיִם בְּאֲמוּנָתוֹ, וְלֹא יְהִיָּה אִם-כֵּן, רָאוּי לְקַבֵּל שְׂכָר על הָאֲמוּנָה אִם לֹא יְהִיָּה קָיִם בְּהַבְלִיתִי-מִסְפֵּק בְּהַפְלֵל; אַחַר שְׂלֵא תִקְרָא "אֲמוּנָה" אֲלָא כְּשֵׁלֵא תִשְׁעַר הַנֶּפֶשׁ בְּסִתְרִיתָהּ, כְּמוֹ שֶׁבְּאַרְנֵנוּ [פ"ט], וְאִם יִחְקֵר הַרִי-זֶה מְרָאָה שֶׁהוּא מִסְפֵּק בְּהַ. וְאִם נִיחַ שֶׁהוּא רָשָׁא לְחַקֵּר, הִנֵּה כְּשֶׁחֲקֵר וְהַבְחִין בֵּין עֲקָרֵי דָתוֹ וְעֲקָרֵי דַת אַחֲרָת וּמִצָּא עֲקָרֵי הַדָּת הָאֲחֵרָת יוֹתֵר אֲמִתִּיִּים, הָאִם הוּא רָשָׁא לְהִמִּיר דָּתוֹ בְּזוּלָתָהּ? וְאִם הוּא רָשָׁא, יִתְחַיֵּב שְׂלֵא יְהִיָּה שׁוּם-בַּעַל-דָּת מְצָלִיחַ וְלֹא נוֹשֵׁעַ בְּאֲמוּנָתוֹ; וְזֶה - כִּי כְּשִׁיבְחִין בֵּין עֲקָרֵי דָתוֹ וְעֲקָרֵי הַדָּת הָאֲחֵרָת וּיִמְצָאִים יוֹתֵר אֲמִתִּיִּים מֵעֲקָרֵי דָתוֹ וְיִמִּיר דָּתוֹ בְּדַת אַחֲרָת, עֵדוּן אִי-אֶפְשָׁר לוֹ לְהִיחַת קָיִם בְּאֲמוּנָתוֹ הַדָּת הַהִיא הָאֲחֵרָת אֲשֶׁר בָּחַר לְנַחֵלָה לוֹ*, כִּי אֶפְשָׁר, כְּשִׁיחֲקֵר וְיַבְחִין בֵּין אוֹתָהּ הַדָּת הַשְּׁנִיית וּבֵין דַּת שְׁלִישִׁית אַחֲרָת, שִׁמְצָא עֲקָרֵיהָ יוֹתֵר אֲמִתִּיִּים וְיִצְטַרֵּךְ לְהִמִּיר הַשְּׁנִיית בְּשִׁלְשִׁית. וְכֵן על זֶה-הַדָּרָךְ: הַשְּׁלִישִׁית בְּרִבְעִית, וְהַרְבִּיעִית בְּחִמִּישִׁית, וְכֵן לְבִלְתִּי-תַכְלִית*. וְלֹא יְהִיָּה, אִם-כֵּן, שׁוּם-בַּעַל-דָּת קָיִם בְּאֲמוּנָתוֹ עַד שֶׁתִּשְׁלַם חֻקֵּירוֹ בְּכָל הַדָּתוֹת שֶׁבְּעוֹלָם וְיַבְחֵר אַחַת מֵהֶן על כָּלָן. וְאוּלַי תִּהְיֶה דַת אַחֲרָת בְּקִצּוֹת הַיִּשׁוּב אֲשֶׁר לֹא תִדְעַע אֲלֵיו, וְהִיא תִּהְיֶה הַיּוֹתֵר-אֲמִתִּית מִכָּלָן. וְלֹא יְהִיָּה, לְפִי-זֶה, שׁוּם-בַּעַל-דָּת נוֹשֵׁעַ בְּאֲמוּנָתוֹ, אַחֲרֵי שְׂאִי-אֶפְשָׁר לוֹ לְהִיחַת מֵאֲמִין אֲמוּנָה שְׁלֵמָה עַד יִחְקֵר על כָּל הַדָּתוֹת, וְאִי-אֶפְשָׁר לוֹ לְחַקֵּר על כָּלָן, כְּמוֹ שֶׁאַרְנֵנוּ. וְלִזֶּה יִתְחַיֵּב שְׂלֵא יְהִיָּה שׁוּם-בַּעַל-דָּת רָשָׁא לְחַקֵּר על עֲקָרֵי דָתוֹ וְאֲמוּנָתוֹ כְּדִי שִׁיֵּאֱמִין אֲמוּנָה בְּלִיתִי-מִסְפֵּקָת.

וְאִם נֹאמֵר שְׂלֵא יְהִיָּה הַבַּעַל-דָּת רָשָׁא לְחַקֵּר על עֲקָרֵי דָתוֹ וְאֲמוּנָתוֹ, יִתְחַיֵּב מְזֶה אַחַד מִשְׁנֵי דְבָרִים: אִם שִׁיְהִי כָל הַדָּתוֹת מְבִיאֹת אֶל הַהַצְלָחָה הָאֲנוּשִׁית וְלֹא יְהִיָּה יִתְרוֹן לְאַחַת מֵהֶן על הָאֲחֵרָת בְּשָׂכָר וְהַעֲנָשׁ, אַחַר שֶׁאֵין שׁוּם-בַּעַל-דָּת יָכוֹל לְחַקֵּר על עֲקָרֵי דָתוֹ וְלֹא לְהִמִּיר אוֹתָהּ בְּזוּלָתָהּ. וְזֶה מְגִנָּה מֵאֲד שִׁיְהִי הַדָּתוֹת שֶׁהֵן חוֹלְקוֹת הָאֲמוֹת וְהַשְּׂקָר בְּחִיב וְהַשְּׁלִילָה, כְּפִשְׁלוֹשׁ* וְהַיְחִידוֹ, מְבִיאֹת אֶל הַהַצְלָחָה בְּשׁוּי! וְאִם נֹאמֵר שְׂלֵא יְבִיאוּ שְׁתִּיְהֵן אֶל הַהַצְלָחָה אֲלָא הָאֲחַת מֵהֶן בְּלִבָּד, יִתְחַיֵּב שְׂקָר עֲצוּם, וְהוּא: שִׁיְהִי הָאֵל מְעוֹת מִשְׁפָּט - לְהַעֲנִישׁ בַּעֲלֵי הַדָּת הַמְזִיפֶת הַמְתַּדְמָה בְּאֱלֹהִית, עִם שְׂאֵין רְשׁוֹת בְּיַד הַמְאֲמִין בְּהַ לְזוּז הַיְמָנָה וְלֹא לְהִמִּיר אוֹתָהּ בְּזוּלָתָהּ וְלֹא לְסַפֵּק בְּהַ כָּלָל - "חֻלְלָה לְאֵל מִרְשָׁע וְשָׂדֵי מְעוֹל" [איוב לו, י]. וְזֶהוּ הַסְפֵּק שִׁסְפֵּק בְּכָל הַדָּתוֹת הַנִּקְרָאוֹת "אֱלֹהִית", וְרָאוּי שֶׁנִּשְׁתַּדְּל בְּהַתְרָתוֹ.

לְשַׁנֵּי חֻלְקֵי הַסּוּתֵר - הַבְּדִלִים גְּדוּלִים יֵשׁ בֵּין שְׁנֵי הַצַּדִּים שֶׁל הַחֻקִּירָה וְהַסְפֵּק. בְּחֵר לְנַחֵלָה לוֹ - בַּחֵר בְּהַ שְׁהִיא תִּהְיֶה אֲמוּנָתוֹ הַקְּבועָה. לְבִלְתִּי-תַכְלִית - בְּלִי סוּף. כְּפִשְׁלוֹשׁ - הַנְּצֻרוֹת הַמֵּאֲמִינָה בְּרִיבּוֹ בְּאֱלוֹהוֹת. וְהַיְחִידוֹ - יְהוּדוֹת הַמֵּאֲמִינָה בְּהַ אַחַד. כְּשׁוּי - בְּשׁוּוֹה.

האם לחקור באמונה?

אם מותר לחקור - יש ספק באמונה

אם אסור לחקור - או שכל הדתות טובות או שאין אפשרות להעניש

ביאורים

רבי יוסף אלבו פתח את הפרק בשאלה שנתורה עד עתה פתוחה. האם תפקידו של כל 'בעל דת' לברר את הדת שאליה הוא משתייך ביחס לדתות אחרות? לדבריו, כל תשובה תיצור לנו בעיה, שהרי אם מותר או צריך לברר על דתות אחרות, תמיד יהיה חשש שישנן דתות נוספות שהאדם לא בירר ובחן, ואם-כן אפילו האמונה בדת שנראית כאמיתית ביותר עדיין מוטלת בספק. מצד שני, אם אסור לבדוק דתות אחרות, ובכל זאת נותנים שכר לכולם, כיצד ניתן לתת שכר לבעלי דתות סותרות? ואם אין כל שכר, כיצד ניתן שלא לתת שכר למי שלא התרנו לו לברר יחס לדתות האחרות, ובשל כך הלך בדרך שגויה?

כעת הוא פונה להשיב על שאלתו. הוא פותח בכך שהשאלה הייתה מאוד מסובכת אם המחלוקת בין הדתות הייתה כתוצאה מכך שכל אחת טענה שהיא הדת האלוהית והאחרת אינה כזאת. אולם הדבר אינו כן. הדתות השונות מודות שהדת האלוהית היסודית היא היהדות. המחלוקת שיש בין הדתות היא על מה שקרה אחר כך, על המשך הבחירה בעם ישראל כעמו של הקב"ה, ועל אמיתות התורה כספר המצוות המחייב עד ימינו. כנגד זה טוענות הדתות האחרות שכל מיני מאורעות מאוחרים יותר שינו את מה שהיה בהתחלה. במצב כזה, שבו אין מחלוקת בשאלה מי היא הדת המקורית האלוהית, אין ציווי על האדם לשוטט כל ימיו בחיפוש דתות שונות ובדיקת אמיתותן, אלא עליו לברר את יחסו אל הדת שכולם מסכימים לגביה שהיא אלוהית.

מכאן הדרך פשוטה ובטוחה יותר. מי ששייך לדת שכולם מסכימים שהיא הדת האלוהית, צריך רק לבדוק האם היא זמנית או נצחית, ואם יתברר שאינה נצחית, מה הם התנאים לשינוי. ומי שאינו שייך לדת האלוהית, צריך לבדוק היטב את השינויים שקרו לטענת בני דתו וגרמו ליצירת דת חדשה, האם הם אכן אמיתיים.

על פי זה הוא מסביר את דברי הרמב"ם. הרמב"ם אומר שכל 'בעל דת' צריך להתבונן על דתו. הוא מסביר שיש להתבונן האם הדת שהוא שייך אליה היא דת אלוהית או שהיא דת שכל עניינה חברתי-אנושי ולא אלוהי. אם כל הציוויים שלה עוסקים בעניינים חברתיים, סימן שהיא אינה אלוהית, ואם יש לה אמירה גם בענייני אלוהות יש לבחון אותה האם היא מובילה את בני האדם אל האמת שבמציאות כולה. בנוסף יש לברר מיהו אותו שליח שהביא את הדת אל בני האדם, האם הוא אדם גדול ורוחני מספיק שניתן להבין שהבורא בחר בו להיות זה שמעמיד את הדת. לכן, מבחן עיקרי ועקרוני לכל שליח שכזה יהיה יחסו אל התענוגים בכלל, והיותו צנוע ומתוקן בכל הדברים הקשורים ליצר העריות בפרט.

הרחבות

• שורש הדתות - מישאל

כָּל הַדְּתוֹת מְסַכְּמוֹת בְּאַחַת מֵהֶן שֶׁהִיא אֱלֹהִית. רבי יוסף אלבו כותב שמכיוון שכל הדתות (כוונתו לנצרות ולאיסלאם) מסכימות שעם ישראל אכן היה העם הנבחר תקופה מסוימת, על המאמינים באותן הדתות לבדוק אם טענותיהם חזקות מספיק בשביל לגרום לכך שעם ישראל אכן יחדל מלשאת את קול ה'.

בספר הכוזרי מסופר שמלך כוזר שאל את אנשי הדתות של הנצרות והאיסלאם ושניהם עונים לו שראשית, השם השרה שכינונו על עם ישראל. המוסלמי אומר: "ספר תורתנו מלא מדברי משה ובני ישראל, ואין מדחה... הלא זה דבר ידוע ומפורסם" [א, ט]. הנוצרי אומר: "אני מאמין... בכל מה שבא בתורה ובספרי בני ישראל אשר אין ספק באמתתם, בעבור פרסומם והתמתדם והגלותם בהמונים גדולים" [א, ד]. (ועייין במסכת שבת דף קטז).

הדתות מסכימות שדת אחת היא אלוהית

ונאמר: כי אם היו כל הדתות הנוצרות בעולם חולקות זו-על-זו, בשכל אחת תאמר על חברתה שאינה אלוהית, היה הספק הזה חזק מאד וקשה-ההסרה; ואולם, אחר היות כל הדתות מסכימות באחת מהן שהיא אלוהית, אלא שהן חולקות עליה בשיאמרו שהיתה זמנית וכבר עבר זמנה - הנה, נאמר שהוא ראוי לכל בעל-דת לחקור על עקרי דתו ואמונתו.

אין ראוי להאמין דבר נגד הדת המוסכמת - בלי חקירה

וזה - אם בדתות החולקות על הדת האלוהית: זה מבאר מאד בהן - כי אין ראוי לשום-אדם להתפתות להאמין דבר כנגד הדת שהוא מסכם עליה היותה אלוהית, אלא אחרי חקרו על הדת ההיא, השנית או השלישית, ועל עקריה, על-הדרך שבארנו בפרק שזמנה-עשר מזה-המאמר.

ראוי לחקור נצחיות הדת

ואם בדת האלוהית: גם-כן ראוי לבעל-הדת ההיא לחקור עליה אם היא זמנית או נצחית, ובאיזה דבר ממנה אפשר שיבוא השנוי, אם יתבאר שאינה נצחית.

דברי הרמב"ם לבני מה ראוי לחקור

ובעבור-זה כתב הרמב"ם ז"ל, בפרק ארבעים מן חלק שני מספר המורה, שכל בעל-דת ראוי לו לחקור על דתו. ואמר שם כי החקירה הזאת היא משני צדדים. אם מצד-הדת בעצמה; וזה, בשיעור בצווייה ואזהרותיה: אם הם להסיר העול והחמס ולסדר עניני המדינה בלבד, ראוי לו שידע שזו הדת נמוסית ולא אלוהית; וכשתמצא הדת ההיא, שהיא - עם שתכונן אל הסרת העול והחמס מבין אנשי המדינה - תעין גם-כן לתת דעות אמתיות בהש"י ובמלאכים, ותשתדל לחכם בני-אדם ולהעירם על תכונת האמת בכל המציאות כלו, הנה זה אות היותה אלוהית. ואם מצד-מניח הדת; וזה, בשיבח הנביא או השליח ההוא המתפאר בשבא התורה ההיא מה' על-ידיו: אם היה כן, או הם מאמרים לקחם מזולתו. ואפן בחינתו הוא בחינת שלמות האיש ההוא וחקירת מדותיו ופעולותיו; והגדול שבמזמנתם - הנחת התענוגים הגופיים ובזאת אותם, וכל-שכן חוש המשוש, אשר הוא חרפה לנו, כמו שאמר אריסטו. זהו תרף דבריו בפרק ההוא.

ולהעירם - להעיר אותם, לעורר ולכוון. **שבמזמנתם -** בהוכחות. **הנחת -** עזיבת. **חוש המשוש -** חושנות הקשורה בתענוגי הגוף. **תרף -** עיקר.

ביאורים

אחרי שרבי יוסף אלבו הסביר שישנה הסכמה על כך שתורת ה' היא התורה האלוהית, הוא פונה לסכם ולהסביר את הקריטריונים הנצרכים לדת אלוהית, וכיצד היהדות עונה עליהן. הוא מסביר שהיהדות מתאימה לעיקרים הנצרכים לדת אלוהית, בהם הוא עסק בפרקים הקודמים, ויחד עם זה היא מיישרת את החשיבה של בני האדם לחשיבה אמיתית, מוסרית וישרה. לדבריו זוהי כוונת חז"ל באומרים שהציווי על אהבת הזולת הוא 'כלל גדול בתורה', כמו גם בירור מעלתו של האדם, הנרמז בפסוק "זה ספר תולדות אדם". בפסוק זה ובפסוקים שאחריו העוסקים ב'תולדות אדם', התורה עוסקת בבריאת האדם בצלם אלוהים ומלמדת אותנו על מעלת נפש האדם כנפש אלוהית, וממילא על מחויבותו להיות נאמן ליעוד שניתן לו כבעל נפש כזו.

לזה מצטרפת העובדה שלעם ישראל ישנה מסורת ברורה מדור לדור על השליחות שניתנה ביד משה רבנו למסור להם את התורה. משה רבנו היה אדם גדול ורוחני מאוד, שבודאי היה הראוי ביותר לשמש כמסור התורה. אולם, הקב"ה לא הסתפק בידעתם של עם ישראל על גדלותו, ונתן להם לראות בעיניהם איך התורה ניתנת ישירות מאת הבורא אליהם. ממילא לא נותר כל ספק שהתורה שבידם היא תורה אלוהית.

הוא מסביר שהרמב"ם רמז לכך שבהשוואה בין היהדות לבין הנצרות והאסלאם יש פער תהומי ביחס אל הבורא. הנצרות עיוותה ושיבשה את היחס אליו: היא נתנה מקום של הגשמה אל הבורא, וכן ביטלה את יחודו הגמור, והאמינה במציאויות אלוהיות נוספות ('השילוש'). תורת האסלאם העידה על מסירת הנבואה והוראת דרך ההנהגה על ידי שליח שאינו מתאים מבחינה מוסרית למסירת דת אלוהית - על ידי נביא המשועבד מאוד לתאוות החומריות.

הרחבות

• האמונה בנבואת משה רבנו

אם נתאמת אמות עצמי, כמו שנתבאר בפרק שמונה עשר מזה המאמר. בפרק י"ח רבי יוסף אלבו מסביר שהאמונה בשליחותו של משה רבנו נובעת מחלקו במעמד הר סיני ולא מאישיותו של משה רבנו.

רעיון זה מופיע גם בדברי הרמב"ם: "ובמה האמינו בו (במשה רבנו)? במעמד הר סיני שעיינינו ראו ולא זר, ואזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים והוא ניגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים: משה, משה! לך אמור להן כך וכך, וכן הוא אומר: "פנים בפנים דבר ה' עמכם" [דברים ה, ד]... ומנין שמעמד הר סיני לבדו היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי? שנאמר: "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך, וגם כך יאמינו לעולם" [שמות יט, ט], מכלל שקודם דבר זה לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת לעולם" [יסודי התורה ח, א]. האמונה במשה רבנו נובעת ממעמד הר סיני. שם, במעמד נורא ההוד הזה, משה רבנו נכנס לתוך הערפל והביא לעם ישראל את התורה. ומכוח זה אנו מאמינים בשליחותו.

אמנם, אף על פי שאין צורך ברמה כזו של הוכחה, אלא כל איש חכם ופרוש מהעולם הזה יכול להיות נביא ונאמין לו בכך, ריבונו של עולם רצה לחזק בקרבנו את האמונה בשליחותו של משה רבנו, לכן הוא דאג שיהיה חלק מרכזי בהבאת ובהעברת התורה לעם ישראל [ע"פ פירוש שם טוב על מורה נבוכים ב, מ].

ואמנם אָמַר כִּי מִבְּחִינַת הַתּוֹרָה מִצַּד-עֲצָמָה כְּשֶׁתִּכְוֶן לַתּוֹרָה "דְּעוֹת אֲמִתּוֹת בְּהִשְׁ"י" כוונת הרמב"ם ברמזו על הדעות מניח הדת על-הדרך ההוא - לרמז אל האיש המתפאר בנבואה לישמעאלים, שהיה שטוף מאד בתענוגים הגופניים ובמשגל, לפי מה שכתוב אצל הישמעאלים מספוריו. אבל אין זה מספיק להבחין הדת הפגנת מהחכם המניח שרשים אמתיים, כמו שראויים אל הדת האלוהית, והוא בעצמו בעל הנהגה טובה - במה יודע אם הדת היא אלוהית באמת, או אנושית ומתדמה באלהית?

ועל-כן אני אומר כי בחינת הדת תהיה מהשני-צדדים כמו שכתב הרב ז"ל, על-הדרך שאבאר. וזה, שיבחנו תחלה עקרי הדת ההיא אם הם מספיקים לעקרי הדת האלוהית שכתבנו, ויבחנו השרשים המסתעפים מהם, על-הדרך שבאנו בפרק חמשה-עשר מזה-המאמר. ואם תמצא הדת ההיא מסכמת או בלתי-חולקת על העקרין והשרשים ההם, ועם-זה תשתדל להסיר העול מבין אנשי המדינה ולהעמידם על דעות אמתיות, רחוקות מן הדמיוניות הנמצאות לנשים ולעמי-הארץ, ותעזר אותם על השלמות האנושי - הנה, זה אות היוטה אלוהית.

וכיוצא-בזה אמרו רז"ל ב'תורת כהנים': "ואהבת לרעך כמוך" [ויקרא יט, יח] - רבי עקיבא אומר: זה כלל גדול בתורה; בן-עזאי אומר: "זה ספר תולדות אדם" [בראשית ה, א] - זה כלל גדול מזה" [על ויקרא יט, יח]. הנה בארו בזה שהתורה האלוהית ראוי שתכלל שני אלו-הענינים: אם הסרת העול והחכם מבין אנשי המדינה, הנרמז ב'ואהבת לרעך כמוך'; ואם הערת האנשים אל הדעות האמתיות והשלמות האנושי, הנרמז בפסוק "זה ספר תולדות אדם", שכתוב בו: "ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו", שבאר שיש באדם צורה אנושית - היא בדמות אלהים; ועל-כן ראוי שיזהר שלא יבזה אותה, לא בעצמו ולא בחברו, ושישתדל בהשארותה והדבקה בעליונים במקום אשר ממונו חצבה. וזה-הענין ראוי שתכלל אותו התורה האלוהית.

אבל עדין אפשר שתהיה מנחת מחכם או חכמים, עד שתבחן מן הצד השני; וזה, כשיבחן דרך האמות שנתאמת בו שליחות השליח שתנתן הדת על-ידיו: אם נתאמת אמות עצמי, כמו שנתבאר בפרק שמונה-עשר מזה-המאמר* - הנה היא אלוהית; ואם לאו - הנה היא מזויפת ומתדמה באלהית, אף אם היא תודה בכל העקרין והשרשים, וכל-שכן אם תחלק עליהם או על שום-אחד מהם.

ביאורים

ישנן מספר דתות בעולם המאמינות באלוהים, וכל אחת מהן שונה באמונתה ובחוקיה. רבי יוסף אלבו שואל שאלה יסודית: האם לאנושות צריכה להיות דת אחת המדריכה את כולם בשווה או שמא נכון יותר שיהיו מספר דתות - לכל קבוצה, דת המתאימה לה.

במבט ראשון נראה שצריכה להיות רק דת אחת. דבר זה נכון הן מצד נותן הדת והן מצד מקבל הדת: מצדו של הבורא, הרי יחסו אל כל בני האדם הוא באופן שווה ואם-כן הדת הניתנת על ידו לכלל האנושות צריכה גם היא להיות שווה לכולם. מצד הנברא - האנושות, הרי כל בני האדם שווים בדרגתם הטבעית על פני שאר הברואים, לכן הדרך להגיע לשלמות גם היא צריכה להיות אחת השווה לכולם.

אך בעיון מעמיק יותר עולה שלמרות שמצד הבורא אמנם צריכה להיות רק דת אחת, מצד בני-האדם אין זה כך. דבר פשוט הוא שכל אדם שונה בתכונותיו מחברו, ואין אדם הדומה באופן מוחלט לשני במבנה אישיותו ובאופיו. גם בפרספקטיבה ציבורית ולאומית ניתן לזהות הבדלים בתכונות ובהנהגות בין חברה לחברה, ובין אנשים ממקום אחד לאנשים ממקום אחר. הדת האלוהית פונה לאדם ומורה לו את צורת החיים האידיאלית ואת הדרך כיצד ליישם אותה בחייו, לכן מובן שמצוות הדת צריכות להיות שייכות ורלוונטיות לאדם. יוצא אם-כן, שכל קבוצת אנשים צריכה תורה המתאימה בהדרכותיה לאופי של אותה חברה. רבי יוסף אלבו מדגיש שהבדל זה נובע מצד בני האדם ולא מצד אלוהים, לכן ההבדלים שיהיו בין דת אחת לאחרת יהיו רק בהוראות הפרטיות הפונות למקבלי התורה. בעיקרי האמונה של הדת, שהם מצד הבורא נותן התורה, אי אפשר שיהיה שינוי או הבדל, כיוון שאין בבורא שינוי או יחס אחר מאדם לאדם.

הרחבות

• נצחיות שורשי התורה

לפי שהוא מבאר שמזגי האנשים מתחלפים. רבי יוסף אלבו מבאר שטבע האנשים שונה, ואף על פי כן, שורשי התורה אחידים לכולם. באופן מופלא התורה אכן מתאימה לטבע המקיימים אותה, והיא מזככת אותם ומדגישה את הצד הנשמתי שבהם. זוהי כוונת המדרש: "וזאת הבהמה". הדא הוא דכתיב (זה מה שכתוב): "כל אמרת אלוה - צרופה" [משלי ל, ה] - רב אמר: לא נתנו המצוות לישראל, אלא לצרף בהן את הבריות" [ויקרא רבה, שמיני, יג].

מכיוון שאופן ההתגלות של התורה מתאים לטבע המקבלים אותה, לעתיד לבוא, כשטבע האדם יתעלה, תינתן גם התורה בצורה מחודשת. כך ממשיך המדרש: "כל מי שלא ראה קניגין (ציד) של אומות העולם בעולם הזה - זוכה לראותה לעולם הבא. כיצד הם נשחטים? בהמות - נותץ ללויתן בקרניו וקורעו ולויתן נותץ לבהמות בסנפיריו ונוחרו, וחכמים אומרים: זו שחיטה כשירה היא?! ולא כך תנינן: הכל שוחטין ובכל שוחטין ולעולם שוחטין חוץ ממגל קציר והמגרה והשנים מפני שהן חונקין?! אמר רבי אבין בר כהנא: אמר הקדוש ברוך הוא: תורה חדשה מאתי תצא - חדוש תורה מאתי תצא" [שם]. ההופעה החדשה של התורה תתאים לטבע החדש של העולם - שבביל שגם הוא ילך ויתרומם, ילך ויזדכך.

פרק עשרים וחמשה

וממה שראוי שנחקר בכאן הוא: אם הדת האלהית יחייב שתהיה אחת לכל האנשים, או רבות. ונאמר, שהנה יראה שהוא מחייב שתהיה אחת; וזה, אם מצד-הנותן ואם מצד-המקבל. מצד-הנותן - כי אחר שהמסדר, שהוא הש"י, הוא אחד מכל צד, ראוי שיהיה הסדור הנמשך ממנו אחד מכל צד; כי אין לו, יתברר, יחס מתחלף אל קצת-האנשים מקצתם. ומצד-המקבל - כי אחר שמין האדם אחד באנושות, הנה הסדור המיישר אותו אל הגעת שלמותו האנושי ראוי שיהיה אחד. ויראה מזה, שהוא ראוי ומחייב בדת האלהית שתהיה אחת אל כלל האנשים.

אלא שכאשר יעני-זה היטב, נמצא שאף-על-פי שנודה שיהיה מחייב מצד-הנותן, איננו מחייב מצד-המקבל. לפי שהוא מבאר שמזגי האנשים מתחלפים קצתם מקצתם - אם מצד-התחלפות מזגי האבות או מצדדים אחרים, עד שאי-אפשר שיסכימו שני אנשים על מזג ותכונה אחת. כמו שכתב אבן-סינא באופן הראשון מן הספר הראשון מן הקנון. עד שקבר יגיע מהתחלפותם שיהיו כמעט הפכים במדותיהם: עד שימצא איש אכזרי בתכלית, עד שיגיע מאכזריותו שיהרג צעיר בניו; וימצא איש אחר בתכלית-רכות-הלבב, עד שיחמל על הריגת עקבר או נמלה.

ויתחלפו האנשים בזה, גם-כן, מצד-התחלפות מקומות מושבותיהם. כי טבעי הארצות מתחלפות בשנוי האוירים וההרים והמימות וכיוצא-בזה: עד שתמצא ארץ שפרותיה גסים וקשים בטבעם, וזה מצד שהאוויר שהם גדלים בו איננו זך ונקי; ותמצא ארץ אחרת שפרותיה בלתי-ערבים או בלתי-בריאם, מצד שהמימות שגדלים עליהם אינם טובים. והבעלי-חיים הנזונים מקמות אלה-הפירות, בהכרח שיתדמה מזגם אל המזון שהם נזונים ממנו. וארץ אחרת - שימצאו פרותיה בהפך, והבעלי-חיים הנזונים מהם יהיה מזגם הפכי אל אנשי הארץ האחרת. ומזה-הצד ימצאו אנשים בעיר אחת או בקחוץ אחד, יותר חריפים ויותר פקחים מאנשי ארץ אחרת. ויתחייב מזה שיתחלפו מיני ההסכמות בין שתי אלו-הארצות, להתחלפות מזגי היושבים בהם; ויצטרף לכל אחת מהן נמוס^ו מתחלף לנמוס האחרת בזמן אחד בעצמו. אלא שאחר שהשנוי הזה הוא מתחייב מצד-המקבל ולא מצד-הנותן, ראוי שיהיה השנוי בדברים אשר מצד-המקבלים; וזה, בפירטי ההנחות וההסכמות אשר בין האנשים כפי התחלפות הארצות בנאה ובמגנה, כי כבר יהיה הנאה אצל קצת מגנה אצל קצת. אבל בעקרים הפוללים והשרשים המסתעפים מהם, שכל-זה מצד-הדברים הנתלים בנותן, אי-אפשר שיציר בזה שום-חלוף.

ראוי שהדת תהיה אחת לכל האנשים

מזגי האנשים שונים

שינוי טבעי המקומות

ביאורים

כאמור, בתחילת פרק זה דן רבי יוסף אלבו בבעיה חשובה שהתחדשה בפילוסופיה העברית והיא: האם יש בכלל מקום לדתות שונות? לכאורה הרי אלוהים הוא אחד והמין האנושי הוא אחד, לפיכך ראוי היה שתהיה רק דת אחת. רבי יוסף אלבו פותר את הבעיה הזאת בחלוקה בין המקור לבין ההסתעפויות הבאות ממנו: אלוהים הוא אמנם אחד אך לא כל בני האדם שווים בתכונותיהם. יש שוני בין העמים ולעיתים השוני גדול מאוד. כמו כן למיקום הגיאוגרפי יש השפעה משמעותית המולידה הבדלים בין בני האדם. עם זאת, מדגיש רבי יוסף אלבו שהשוני שבין הדתות מתבטא רק בפרטים אך לא בעיקרים וביסודות, שכן הם תלויים במהות האלוהית הנצחית. את הנחתו הוא מבסס בעובדה ההיסטורית של קיום תורת בני נח בצד תורת משה, תורת בני נח נבדלת מתורת משה רק בפרטים (שהבולטים ביותר שבהם הם הציווים השונים) ולא בעיקרי האמונה (הבורא, תורה מן השמים ושכר ועונש) או ה'שרשים', פירוטם המרכזי (כגון אחדות הבורא, העולם הבא וכו'). אמנם, הוא מציין שאין תורת בני נח מובילה לאותה דרגה גבוהה של האושר הנצחי שתורת משה מובילה אליה, אם כי גם תורת בני נח מובילה את בעליה בדרך הישר והטוב.

הרחבות

• תורת ארץ ישראל

וְהָיָה מִתְחַלְּפוֹת כְּפִי הַתְּחַלְּפוֹת הָאֲרָצוֹת, רְצוֹנֵי לֹמֶר: אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְחֻצָּה לְאֶרֶץ. כוונתו של רבי יוסף אלבו לומר שהתורות היו שונות בין ארץ ישראל ובין חוצה לארץ, מכיוון שלכל מקום מתאימה תורה אחרת. מדבריו אלו אנו לומדים יסוד חשוב - תורת ישראל מתאימה דווקא לארץ ישראל!

בגמרא מבואר שהאוויר המיוחד של ארץ ישראל מוסיף חכמה ומתאים יותר ללימוד התורה: "אווירא דארץ ישראל מחכים" (אווירא של ארץ ישראל מחכים) (בבא בתרא קנח:).

הרב קוק בונה על גבי דברים אלו קומה נוספת: "כל מה שהוא שגור ביחס של תורת חוץ לארץ במובן פרטי - עולה הוא בערך תורת ארץ ישראל למובן כללי. תורת חוץ לארץ עוסקת בתיקון הנפש הפרטית... לא כן תורת ארץ ישראל, היא דואגת תמיד בעד הכלל, בעד כללות נשמת האומה כולה" (אורות התורה יג, ב). תורת ארץ ישראל אינה מתייחסת רק לאדם הפרטי, אלא נותנת מענה לכלל החיים הציבוריים של עם בארצו.

הסיבה שבארץ ישראל מופיעה תורה עמוקה יותר הנוגעת בחיים היא בגלל הנבואה המופיעה בה. מקורה של הנבואה היא דווקא בארץ ישראל, וזאת משום שהנבואה מתגלה דרך הדמיון, ובארץ ישראל האוויר המיוחד מאפשר לדמיון להיות טהור ולגלות את רצון השם. בחוץ לארץ האוויר אינו מתאים לקבלת דבר השם, ולכן הנבואה אינה יכולה לשרת שם. [אורות, ארץ ישראל ה].

וְלִזָּה תִּמְצָא שְׁתּוֹרֵת בְּנֵי-נֹחַ וְתוֹרֵת מֹשֶׁה, עַם-שֶׁהָן חִלּוּקוֹת בְּעֵנְיָנִים פְּרָטִיִּים, כְּמוֹ שְׂיָבֹא [מאמר ג, פי"ד], הִנֵּה הֵן מְסַפֵּימוֹת בְּעֵנְיָנִים הַכּוֹלְלִים אֶשֶׁר מִצַּד-הַנּוֹתָן. וּשְׂתִיָּהֵן נִמְצְאוֹת בְּזִמְן אֶחָד - שְׂאֶפְלוֹ בְּזִמְן הַמִּצָּא תוֹרֵת מֹשֶׁה לְיִשְׂרָאֵל, הִיְתָה נִמְצְאָת תוֹרֵת בְּנֵי-נֹחַ לְכָל הָאָמוֹת. וְהָיוּ מִתְחַלְּפוֹת כְּפִי הַתְּחַלְּפוֹת הָאֲרָצוֹת, רְצוֹנֵי לֹמֶר: אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל מְחֻצָּה-לְאֶרֶץ; וְגַם כְּפִי הַתְּחַלְּפוֹת הָאָמוֹת זו-מִזּוֹ מִצַּד-הָאֲבוֹת. וְאִין סִפְק שְׂהָאָמוֹת הָיוּ מְגִיעוֹת עַל-יְדֵי תוֹרֵת בְּנֵי-נֹחַ, אַחַר שֶׁהָיָה אֱלֹהִית, לְהַצְלִיחַ הָאֲנוּשִׁית, עַם-שֶׁלֹּא הִיְתָה בְּמִדְרַגַּת הַהַצְלָחָה הַמְּשֻׁגָּת לְיִשְׂרָאֵל מִצַּד-הַתּוֹרָה - אָמְרוּ רז"ל [סנהדרין קה]: חֲסִידֵי אָמוֹת הָעוֹלָם יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא.

אפשר שיימצאו שתי תורות

וְזֶה מֵה שְׂיִוְרָה שְׂאֶפְשָׁר שְׂיִמְצָאוּ שְׁתֵּי תוֹרוֹת אֱלֹהִית בְּזִמְן אֶחָד לְאָמוֹת מִתְחַלְּפוֹת, וְכָל אַחַת מֵהֶן מְגַעֶת הַמְּתַנְהֵגִים עַל-פִּיָּה אֶל הַהַצְלָחָה הָאֲנוּשִׁית, אֶף-עַל-פִּי שְׂתִיָּתְחַלְּפוּ בְּמִדְרַגַּת הַהַצְלָחָה הַמְּשֻׁגָּת מִצַּד-שְׁתֵּי הַתּוֹרוֹת. וְהַהַתְּחַלְּפוֹת הֵזָה בַּתּוֹרוֹת, אִי-אֶפְשָׁר שְׂיָבֹא בְּעֶקְרִים וְלֹא בְּשָׂרְשִׁים הַמְּסַתְּעָפִים מֵהֶם; וְלִזָּה תִּשְׁאָר הַבְּחִינָה אֶשֶׁר לַתּוֹרָה מִצַּד-עֲצֻמָּה תְּמִיד עַל עֵנִין אֶחָד. וְאוֹלָם הַבְּחִינָה אֶשֶׁר מִצַּד-הַשְּׁלִיחַ, אֶפְשָׁר שְׂיִפְלֵ בָּהּ אִיזָה-שְׁנוּי. וּמִכָּל-מְקוֹם, צָרִיךְ שֶׁיְהִיָּה הָאָמוֹת עֲצֻמִּי, אֶף-עַל-פִּי שְׂתִיָּתְחַלְּף אָמוֹת הַדָּת הָאֶחָת לְאָמוֹת הַדָּת הָאֲחֵרָת. וְאָמְנָם, אִם אֶפְשָׁר שְׂתִשְׁתַּנְּהֶנּה הַדָּת הָאֶחָת בְּעֲצֻמָּה, עַם-הַיּוֹתָה אֱלֹהִית, לְעַם אֶחָד בְּעֲצֻמוֹ וּבְאֶרֶץ אֶחָת בְּעֲצֻמָּה, זֶה מִמָּה שְׂנַחֲקֶר עֲלָיו בְּמֵאֵמֶר הַשְּׁלִישִׁי [פי"ג], בְּעִזְרַת הָאֵל, יִתְבַּרַךְ.

